

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/28372>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

Drie humanisten en een mythe.***De betekenis van Erasmus, Aurelius en Geldenhouwer voor de Bataafse kwestie***

Omstreeks het jaar 1500 bloeide in de Noordelijke Nederlanden de belangstelling voor de geschiedenis van eigen stad en streek krachtig op. Met name geleerden die waren aangestoken door de beweging van het Humanisme legden een bijzondere aandacht aan de dag voor het antieke verleden van hun gebied van herkomst. In hun kringen ontstond de overtuiging dat de Bataven de oudste bewoners van onze streken waren. Over dit Germaanse volk had vooral Tacitus zich in gunstige zin uitgelaten: de Bataven onderscheidden zich door hun dapperheid, zozeer zelfs dat de lijfwacht van de Julische keizers overwegend uit Bataafse mannen was samengesteld. Vol geestdrift grepen Noordnederlandse humanisten op dergelijke uitspraken terug om te tonen op wat voor roemrijke geschiedenis hun gewesten konden bogen. Ten tijde van de Republiek groeide het Bataafse verleden uit tot de nationale mythe bij uitstek: het oude land 'Batavia' werd beschouwd als de bakermat van de Nederlandse samenleving, en de Bataafse opstand onder Julius Civilis in het jaar 69 werd gekoesterd als zinnebeeld van de Nederlandse opstand tegen Spanje.

Bekend is dat de humanistische geschiedschrijvers uit de eerste helft van de zestiende eeuw verschil van mening hadden over het Bataafse verleden. Hun belangrijkste strijdpunt betrof de vraag, waar de Bataven precies hadden gewoond en welk(e) gewest(en) zich mocht(en) beschouwen als de opvolger van het oude Batavia: Holland of Gelre. Cornelius Aurelius (Cornelis Gerards van Gouda, c.1460-1531) en Gerard Geldenhouwer van Nijmegen (1482-1542) worden in deze 'Bataafse kwestie' als de voornaamste kemphanen beschouwd.

Op de bestaande literatuur met betrekking tot de Bataafse kwestie valt het een en ander af te dingen. Doorgaans wordt de betekenis van Aurelius overschat, ten koste van Geldenhouwer maar ook van Desiderius Erasmus (1466/1469-1536). Maar al te vaak wordt Aurelius gezien als degene die de vereenzelviging van Batavia met Holland aanvaard wist te krijgen bij zijn tijdgenoten en de navolgende generaties. Geldenhouwer, die voor een Gelderse identificatie van Batavia zou hebben gepleit, zou eeuwenlang een roepende in de woestijn zijn gebleven, al zijn hedendaagse onderzoekers het er over eens dat in het Gelderse rivierengebied het zwaartepunt lag van de Bataafse bewoning van onze streken. Deze visie bevat vele vertekeningen. Het is de bedoeling van dit artikel, de betekenis van Aurelius, Geldenhouwer en Erasmus voor de Bataafse kwestie aan een heronderzoek te onderwerpen en aan elk van de drie humanisten de eer te geven die hun toekomt.

Aurelius en het ontstaan van de Bataafse kwestie

In de late vijftiende en de vroege zestiende eeuw had een aantal geleerden uit Italië, Duitsland en de Nederlanden reeds enkele malen de Bataven genoemd als de bewoners van onze streken, zonder duidelijk te maken over welke gewesten precies werd gesproken. In 1506 echter verschenen te Rome de *Commentaria urbana* van Raffaele Maffei, waarin de benaming 'Bataven' uitdrukkelijk voor de Hollanders werd gebruikt.¹ Twee jaar later bracht Erasmus te Venetië een nieuwe druk uit van zijn *Adagia* (een verzameling commentaren bij antieke zegswijzen), waaraan hij het nieuwe adagium *Auris Batava* had toegevoegd. Naar aanleiding van een passage bij de Romeinse dichter Martialis, voor wie 'Bataaf' zoveel leek te betekenen als 'botterik', gaf Erasmus in zijn adagium een voor zijn doen zeer goedgunstige beschrijving van zijn Hollandse landgenoten, die hij hier, evenals in zijn latere geschriften, 'Bataven' noemde.² Als één van de meestgelezen schrijvers van zijn tijd vond Erasmus spoedig navolging, vooral natuurlijk in Holland zelf, onder meer door zijn vroegere vrienden Willem Hermans³ en diens neef Cornelius Aurelius.

Met betrekking tot de verhouding tussen Erasmus en Aurelius valt het een en ander op te merken naar aanleiding van het aan hem gewijde proefschrift van Karin Tilmans⁴ (een studie die onmisbaar is bij alle onderzoek naar de Bataafse kwestie en naar de humanistische geschiedschrijving in Nederland in het algemeen).

In 1515 schreef Alardus van Amsterdam vanuit Leuven een brief aan Aurelius, waarin hij melding maakte van onenigheid onder de Leuvense geleerden omtrent de ligging van Batavia. Met name volgens 'Noviomagus' (met wie Gerard Geldenhower wordt bedoeld, die toentertijd in Leuven woonde) mocht Holland geen Batavia worden genoemd. Alardus deed daarom aan Aurelius het verzoek de beweringen van Geldenhower te weerleggen.

Van Aurelius zijn twee Latijnse geschriften over de Bataafse kwestie bewaard gebleven, *Defensorium gloriae Batavinae* en *Elucidarium*

¹ Zie K. Tilmans, *Aurelius en de Divisiëkroniek van 1517. Historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus* (Hilversum 1988) 56-57 en 128.

² Uitgave van het adagium en commentaar in A. Wesseling, 'Are the Dutch uncivilized? Erasmus on the Batavians and his national identity', *Erasmus of Rotterdam Society Yearbook* 13 (1993) 68-102. Vgl. M.E.H.N. Mout, *Het Bataafse oor. De lotgevallen van Erasmus' adagium 'Auris Batava' in de Nederlandse geschiedschrijving*, Mededelingen Afdeling Letterkunde KNAW 56,2 (Amsterdam 1993). Reeds in 1499 sprak Erasmus van 'botte Hollandse oren': 'Scripsimus (...) Hollandicis, id est pinguissimis, auribus', P.S. Allen, *Opus epistolarium Des. Erasmi Roterodami* (Oxford 1906-1958)

Ep. 113 r. 54-55.

³ In *Olandiae Gelricque bellum*, geschreven 1508/1509, gedrukt circa 1517; zie Tilmans, *Aurelius*, 128-131.

⁴ Tilmans, *Aurelius*; Engelse vertaling: *Historiography and Humanism in Holland in the age of Erasmus. Aurelius and the Divisiëkroniek of 1517* (Nieuwkoop 1992). Over de Bataafse kwestie gaan met name blz. 121-155 van de Nederlandse versie. Zie ook Tilmans' voorpublicatie 'Cornelius Aurelius en het ontstaan van de Bataafse mythe in de Hollandse geschiedschrijving (tot 1517)', in: B. Ebels-Hoving e.a. ed., *Genoechlicke ende lustige historiën. Laatmiddeleeuwse geschiedschrijving in Nederland* (Hilversum 1987) 191-213.

scopulosarum questionum super Batavina regione et differentia. Beide geschriften zijn gericht aan de Goudse arts en humanist Reinier Snoy († 1537). Tijdens Aurelius' leven zijn ze niet in druk verschenen. Door twee latere geleerden, Bonaventura Vulcanius en Petrus Scriverius, zijn de geschriften uitgegeven als de delen I en II van het werk dat Aurelius op verzoek van Alardus tegen Geldenhouwer zou hebben geschreven.⁵ Ten onrechte, naar Tilmans meent. Zij beschouwt de twee geschriften als afzonderlijke werken. Het *Elucidarium*, waarvan zij de autograaf heeft bestudeerd, dateert zij op 1509/1510.⁶ Het *Defensorium* moet eerder zijn geschreven (het *Elucidarium* draagt namelijk het karakter van een toelichting op het *Defensorium*, dat Snoy niet had vermogen te overtuigen). Nu zegt Aurelius in zijn *Elucidarium* dat hij het was die Erasmus er op had gewezen dat het antieke Batavia Holland was. Tilmans is geneigd Aurelius te geloven en veronderstelt dat Aurelius een eerste versie van zijn *Defensorium* aan Erasmus stuurde voordat deze in 1508 zijn *Adagia* uitbracht. Het *Defensorium* zou Erasmus tot zijn *Auris Batava* hebben geïnspireerd. De versie van het *Defensorium* die wij nu kennen, en waarin tegen Geldenhouwer gerichte zinsneden voorkomen, zou een na 1515 bijgewerkte tekst zijn, bedoeld om in druk te geven en zodoende aan de oproep van Alardus te voldoen.⁷

De redenering van Tilmans is op zichzelf genomen niet onhoudbaar. Toch lijkt het weinig aannemelijk dat Aurelius' *Defensorium* inderdaad de inspiratiebron is geweest van Erasmus' adagium. Erasmus bezigde al omstreeks 1489 de term 'Batavi' als aanduiding van zijn landgenoten, in een brief die nota bene aan Aurelius was gericht.⁸ Het lijkt er dus eerder op dat Erasmus Aurelius op het denkbeeld heeft gebracht dat de Bataven Hollanders waren dan andersom. Verder hadden Erasmus en Aurelius, tegen de tijd dat de eerste zijn adagium schreef, al jaren geen omgang meer met elkaar: de laatste bewaard gebleven brief die tussen hen is gewisseld, dateert van 1498. Bovendien verbleef Erasmus van 1506 tot 1509 in Italië, ver weg van Aurelius, waar hij alle gelegenheid had kennis te nemen van (of gewezen te worden op) de *Commentaria urbana* van Maffei. Het ligt voor de hand dat dit werk Erasmus tot inspiratie heeft gediend, zo hij voor zijn inspiratie uit andermans werk heeft geput: de *Commentaria* werden door humanisten veel gelezen en Erasmus heeft er

⁵ B. Vulcanius, *Batavia, sive de antiquo veroque eius insulae quam Rhenus in Holandia facit situ, descriptione et laudibus; adversus Gerardum Noviomagum, libri duo; Auctore Corn. Aurello, D. Erasmi Roterodami olim praeceptore* (Leiden 1586); P. Scriverius, *Batavia illustrata, seu de Batavorum insula, Holandia, Zelandia, Frisia, et territorio Trajectensi* (Leiden 1609), met aanvullingen herdrukt als *Inferioris Germaniae provinciarum unitarum antiquitates* (Leiden 1611). In deze uitgaven is ook de brief van Alardus aan Aurelius opgenomen.

⁶ Deze mogelijkheid was reeds gesuggereerd door Allen, *Opus epistolarum*, Ep. 78 inleiding.

⁷ Tilmans, *Aurelius*, 131-140, voor haar dateringen gesteund door Mout, *Het Bataafse oor*, 85, die echter haar reserves houdt aangaande Aurelius' vermeende rol als inspirator van Erasmus (ibidem, 83). Zie ook E.O.G. Haitzma Mulier, 'De Bataafse kwestie opnieuw bekeken', *BMGN* 111 (1996) 344-367, aldaar 348-349.

⁸ *Opus epistolarum*; Ep. 26 r. 114.

in elk geval ná 1508 aantoonbaar gebruik van gemaakt.⁹ Tilmans' argument dat Aurelius er de man niet naar was om zich boven Erasmus te verheffen snijdt geen hout, want zichzelf boven Erasmus verheffen was precies wat Aurelius deed met zijn opmerking in het *Elucidarium* dat hij de geestelijke vader was van Erasmus' adagium. Zoals Tilmans bovendien zelf aangeeft, was het *Elucidarium* niet voor publikatie bestemd maar 'uitsluitend en alleen bedoeld voor particulier gebruik' door Snoy.¹⁰ Aurelius nam dus geen groot risico door zich in dit geschrift op te werpen als aangever van Erasmus.

Nog een andere omstandigheid pleit tegen Aurelius. Zijn *Defensorium* verscheen zelfs na de veronderstelde bewerking ervan niet in druk, zonder dat Tilmans hiervoor enige verklaring kan geven. Wat wel in druk verscheen, in 1517, is Aurelius' Hollandse geschiedenis, de zogeheten *Divisiiekroniek*. Hierin zijn enkele hoofdstukken over het Bataafs-Hollandse verleden opgenomen. Tilmans heeft aangetoond dat Aurelius deze hoofdstukken pas op het laatste ogenblik aan zijn werk toevoegde. Hij had in elk geval het eerste deel van zijn kroniek, over de geschiedenis van Holland vóór de vermeende stichting van het graafschap in de negende eeuw, reeds voltooid toen hij de hoofdstukken over de Bataven inlaste. Tilmans neemt aan dat Aurelius deze hoofdstukken in 1515 of 1516 toevoegde om te voldoen aan het verzoek van Alardus. Zijn *Divisiiekroniek* zou als het eigenlijke antwoord aan Geldenhouwer moeten worden beschouwd in de Bataafse kwestie.¹¹ Vreemd genoeg gaat het dan wel om een *anoniem* antwoord. De kroniek verscheen namelijk zonder vermelding van de auteursnaam. Alardus, die had gevraagd om een verhandeling waarin Aurelius zich met zijn volle gezag als geschiedschrijver tegen Geldenhouwer zou keren, moet op iets anders hebben gehoopt dan op deze anoniem verschenen hoofdstukken in de volkstaal, weggestopt in een ontzaglijk geschiedwerk.

Er is geen reden om te twijfelen aan de visie van Tilmans dat Aurelius zijn hoofdstukken over Batavia inlaste naar aanleiding van Alardus' brief. Maar deze visie impliceert wel dat Aurelius zonder de brief van Alardus de Bataven onbesproken zou hebben gelaten in zijn *Divisiiekroniek*. Dit maakt het onwaarschijnlijk dat hij reeds jaren tevoren veel werk had gemaakt van het Bataafse verleden. Zijn trotse verkondiging als eerste, nog vóór Erasmus in 1508, Batavia met Holland te hebben vereenzelvigd, valt moeilijk te rijmen met het gegeven dat hij nog in 1515 voorbij had willen gaan aan de Bataven in zijn Hollandse geschiedenis, waarin hij wél melding maakte van de Wilten, de Slaven en de Friezen, die in veel laatmiddeleeuwse kronieken als de oorspronkelijke bewoners van Holland werden genoemd. Zelfs Tilmans' datering van het *Elucidarium* (tevens *terminus ante quem* van het *Defensorium*) op 1509/1510 wordt, zo bezien, onaanneme-

⁹ Zie J.F. D'Amico, 'Raffaele Maffei', in: P.G. Bietenholz en Th.B. Deutscher ed., *Contemporaries of Erasmus. A biographical register of the Renaissance and Reformation*

(Toronto etc. 1985-1987) II, 366-367.

¹⁰ Tilmans, *Aurelius*, 144.

¹¹ *Ibidem*, 140-142.

lijk.¹² Hier komt bij dat het voornaamste twistpunt tussen Aurelius en Snoy naar aanleiding van het *Defensorium* de vraag betrof, of de Betuwe al dan niet tot Batavia behoorde. Deze vraag raakt het hart van de Bataafse kwestie. Vol vuur betoogt Aurelius in het *Elucidarium* dat Batavia niet begint bij Lobith maar bij Gorcum, en dat niemand het in zijn hoofd moet halen de Betuwe tot Batavia te rekenen. Er zijn echter geen aanwijzingen dat Geldenhouwer of enig ander vóór 1515 deze kwestie aanhangig had gemaakt en had beweerd dat de Betuwe deel uitmaakte van Batavia. Omstreeks 1509/1510 was er derhalve voor Aurelius en Snoy nog geen enkele aanleiding om zich druk te maken over de status van de Betuwe,¹³ in 1515 des te meer.

Vermoedelijk hadden Vulcanius en Scriverius toch gelijk, en is het *Defensorium* het tegen Geldenhouwer gerichte werk dat Aurelius schreef naar aanleiding van de brief van Alardus van Amsterdam. Het bestaan van een eerdere, nu verloren gegane versie van het *Defensorium* hoeft dan niet langer te worden verondersteld. Tevens kan worden verklaard waarom het *Defensorium* niet in druk verscheen: Snoy, aan wie het was opgedragen, beschouwde het geschrift als een inadequate reactie op Geldenhouwers beweringen. Aurelius nam daarom zijn werk terug en deed met zijn *Elucidarium* een poging, althans Snoy persoonlijk voor zijn inzichten te winnen. Vermoedelijk is het *Elucidarium* pas voltooid nadat de *Divisiiekroniek* was aangepast: Aurelius maakte in zijn hoofdstukken over Batavia namelijk wel gebruik van het *Defensorium* – het oordeel over de betrouwbaarheid daarvan aan de deskundige lezer overlatend!¹⁴ – maar niet van het *Elucidarium*, hoewel Snoy dit laatste werk, anders dan het *Defensorium*, wèl overtuigend vond.¹⁵ Indien het waar is dat Aurelius beide geschriften al in 1510 gereed had, is niet goed te begrijpen dat hij in 1515 niet op het sterkste van de twee teruggreep. In een marginale aantekening bij het *Elucidarium* wordt bovendien verwezen naar de

¹² Onomstotelijke bewijzen zijn er voor deze datering niet. De voornaamste aanwijzing is de opmerking uit het *Elucidarium*: 'Cum igitur ante duo lustra geminasque messes Parrhysios reformationis gracia peteremus...', geciteerd door Tilmans, *Aurelius*, 133 noot 8. Aurelius ging in 1497 naar Parijs; twaalf jaar later maakt 1509. Ik heb geen goede verklaring voor Aurelius' opmerking, al zou men, met Allen (*Opus epistolarum*, Ep. 78 inleiding), kunnen aannemen dat er een schrijffout in het spel is. Een tweede aanwijzing is Aurelius' verwijzing naar een werk van paus Leo I, 1050 jaar geleden geschreven. 1509/1510 minus 1050 maakt 459/460, zoals Tilmans voorreken, en Leo I regeerde van 440 tot 461. Echter, in *Die Cronycke van Hollandt Zeelandt ende Vrieslant...* (= *Divisiiekroniek*) (Leiden 1517) II.20 geeft Aurelius een lijst met pausen sinds 317 met de duur van hun pontificaat; telt men de genoemde

jaren en maanden op, dan komt men voor Leo I op de regeringsjaren 432-453. Een onfeilbaar gevoel voor chronologie bezat Aurelius dus niet.

¹³ Tenzij men aanneemt dat Aurelius op de hoogte was van *De Frisiae situ gentisque origine* van Willem Frederiks (1498/1499), waarin Batavia in Gelre wordt geplaatst. Tilmans, *Aurelius*, 126 noot 22, stelt echter dat dit werk, dat maar in één handschrift bewaard is gebleven, geen aanwijsbare invloed had op de Bataafse kwestie. Over de mogelijkheid dat Geldenhouwer het kende, zie hieronder noot 24.

¹⁴ *Divisiiekroniek* I.9: 'Item dat ghene dat hier nv volcht / is ghetogen wt een tractaetgen dat broeder Corn. Aurel. Canonick Regulier ghemaect heeft / maer oft al auctentijc ende warachtig is beueel ick den gheleerden Historiographen ende meesters.'

¹⁵ Zie hieronder blz. 14-15 [bij n. 37].

hoofdstukken over de Bataven in de *Divisiiekroniek*!¹⁶ Verder spreekt Aurelius in zijn *Elucidarium* over de Hollandse geschiedenis die Snoy voorbereidt.¹⁷ Pas vanaf 1516 zijn de voorbereidingen van Snoy voor zijn Hollandse geschiedenis gedocumenteerd: in dat jaar zette hij namelijk zijn plannen voor zijn *De rebus Batavicis* (voltooid in 1519) aan Erasmus uiteen in een brief die, zoals Tilmans betoogt, duidelijk maakt dat hij nog niet erg ver was gevorderd.¹⁸ Het is derhalve onwaarschijnlijk dat hij reeds in 1509/1510 zijn vorderingen met Aurelius had besproken. In de genoemde brief maakt Snoy bovendien melding van het Bataafse verleden van Holland, waarbij hij wel naar Willem Hermans maar niet naar Aurelius verwijst. Het ligt niet voor de hand dat hij Aurelius zou hebben verzwegen indien deze hem inderdaad al in 1509/1510 zou hebben verteld dat hij (Aurelius) Erasmus op de Hollandse identificatie van Batavia had gewezen. Een laatste omstandigheid die tegen de vroege datering van *Defensorium* en *Elucidarium* pleit, is het gegeven dat de vrij talrijke verwijzingen naar de Bataven in Aurelius' overige werk pas van na 1516 dateren.¹⁹

Alle omstandigheden in ogenschouw nemend zou ik de volgende lezing van Aurelius' rol in de Bataafse kwestie willen aanhouden.

Het is onwaarschijnlijk dat Aurelius, nog voordat Erasmus in 1508 zijn *Adagia* uitbracht, een verhandeling schreef (het proto-*Defensorium*) waarin de Bataven met de Hollanders werden vereenzelvigd. Het is zelfs onwaarschijnlijk dat Aurelius behoorde tot degenen die, als Willem Hermans, onmiddellijk na het verschijnen van Erasmus' *Adagia* de Bataven in geschrifte tot voorouders van de Hollanders bestempelden. Het lijkt er op dat het *Defensorium* niet eerder is geschreven dan in 1515, op aansporing van Alardus van Amsterdam en bedoeld om stelling te nemen tegen Gerard Geldenhouwer. Alardus moet geweten hebben dat Aurelius bezig was aan zijn Hollandse kroniek en zal hem daarom als een geschikte opponent van Geldenhouwer hebben beschouwd, die immers het Bataafse verleden van Holland ter discussie stelde. Hoogstwaarschijnlijk had Aurelius echter nog nooit over het Bataafse verleden van Holland nagedacht. Alardus' brief moet hem als het ware wakker hebben geschud. Met schrik moet hij hebben ingezien dat hij in het reeds voltooide deel van zijn kroniek aan het belangrijkste vraagstuk betreffende de oude Hollandse geschiedenis was voorbijgegaan. In allerijl vervaardigde hij zijn *Defensorium* en paste hij met behulp van dit geschrift zijn *Divisiiekroniek* aan. Zijn haast kwam zijn werk niet ten goede: het *Defensorium* kwam Snoy, aan wie het was opgedragen, niet als een overtuigende weerlegging van Geldenhouwers beweringen voor, terwijl de *Divisiiekroniek* een onsamenhangend en zelfs tegenstrijdig beeld te zien gaf van Hollands oudste verleden (Bataven en Chatten naast Slaven en Wilten,²⁰ de komst van de Bataven uit Midden-Europa naast

¹⁶ Zie Tilmans, *Aurelius*, 52 en 58.

¹⁷ *Elucidarium*, in: Vulcanius, *Batavia*, 50.

¹⁸ *Opus epistolarum*, Ep. 458 (1 september 1516); Tilmans, *Aurelius*, 151.

¹⁹ Zie Tilmans, *Aurelius*, 40-44.

²⁰ Tilmans doet ibidem, 126 de evident onjuiste bewering dat de Slaven en Wilten zich volgens Aurelius pas in de tijd van de volksverhuizingen in Holland en Utrecht zouden hebben gevestigd.

de Trojaanse afstamming van de Hollanders). Wellicht was het in 1515 te laat voor Aurelius om zijn oorspronkelijke relaas over de Hollandse oertijd terug te nemen. Alles wat hij deed was het inlassen van enkele hoofdstukken over de Bataven waarin hij de traditionele verhalen over de oertijd – die hij tevoren kritiekloos in zijn kroniek had verwerkt – opeens veroordeelde.²¹ Het oordeel van Bunna Ebels-Hoving dat met name de eerste twee divisies van de kroniek de indruk maken van ‘een extra rommelige vergaarbak’, is dan ook volkomen gerechtvaardigd.²² Mogelijk is het besef van de tweeslachtigheid van zijn werk voor Aurelius mede een reden geweest om het auteurschap van de *Divisiekroniek* ook in latere jaren te verzwijgen. Het *Defensorium* heeft hij maar liever helemaal niet in druk gegeven toen Snoy er kritiek op bleek te hebben. Aurelius beperkte zich er toe, zich met zijn *Elucidarium* te rechtvaardigen bij Snoy persoonlijk. Al doende bracht hij – wellicht in de hoop zijn geschonden aanzien enigszins te kunnen herstellen – de leugen te berde dat hij het was die Erasmus had gewezen op de mogelijkheid, Holland met Batavia te vereenzelvigen.

Harde bewijzen zijn voor deze lezing niet te geven. Toch geloof ik dat een en ander een aannemelijker beeld van de vroegste ontwikkeling van de Bataafse kwestie oplevert dan tot dusver in de literatuur wordt gevonden. Aurelius is allerminst als de grote aanvoerder van het Hollandse kamp te beschouwen. Hij hobbelde achter de ontwikkelingen aan. Zijn optreden was zelfs dermate onbeholpen dat hij er zijn eigen *Divisiekroniek* mee heeft geschaad. Niet bij Aurelius, maar bij Erasmus ligt de oorsprong van de Bataafse kwestie. Met zijn uitgave van de *Adagia* in 1508 was Erasmus voor onze streken de instigator van de Hollandse identificatie van Batavia. Een aantal andere Hollanders is Erasmus nagevolgd. Sommigen deden dat onmiddellijk na 1508, Aurelius pas na 1515, toen Geldenhouwer reeds een tegenstem had laten klinken.

Geldenhouwer en de Bataafse kwestie

Het eerste geschrift van Gerard Geldenhouwer over de Bataafse kwestie, de ook in deze eeuw nog geprezen *Lucubratiuncula de Batavorum*

²¹ Zie *ibidem*, 144-145. Tilmans meent dat zich in deze veroordeling Aurelius' humanistische geleerdheid weerspiegelt, de omstandigheid verdoezelend dat Aurelius zijn kritiek slechts achteraf uitte, in de toegevoegde hoofdstukken over de Bataven.

²² B. Ebels-Hoving, 'Het karakter van de Divisiekroniek', *Theoretische Geschiedenis* 9 (1982) 246-262, aldaar 256. Hoeveel

interessanter had de studie van Tilmans niet kunnen zijn als zij de *Divisiekroniek* had genomen voor wat zij is - een zwak geredigeerd werk waarin Aurelius 'alles wilde bewaren maar ook alles toevoegen' (Ebels-Hoving, *ibidem*) - en niet koste wat het kost had willen presenteren als een homogeen humanistisch 'magnum opus'.

insula, verscheen in 1520 in druk.²³ Hierin vocht hij de exclusief Hollandse identificatie van Batavia aan en pleitte hij ervoor ook de Betuwe tot het Bataafse gebied te rekenen. Het is niet uit te sluiten dat Geldenhower zich mede had laten inspireren door Willem Frederiks uit Groningen die al in 1498/1499 Batavia in Gelre had geplaatst in zijn *De Frisiae situ gentisque origine*.²⁴

Nu valt uit de brief van Alardus van Amsterdam aan Cornelius Aurelius op te maken dat Geldenhower al in 1515 de vereenzelving van Batavia en Holland ter discussie had gesteld. Misschien had Geldenhower dat vooral mondeling gedaan, bijvoorbeeld naar aanleiding van zijn *Satyrae octo* (1515) waarin hij een uit Nijmegen afkomstige geleerde als *Batavus* roemde.²⁵ Ook is het mogelijk dat in 1515 een eerdere versie van de *Lucubrationcula* in handschrift de ronde deed. Dat zo'n versie heeft bestaan, werd al lange tijd vermoed maar is pas sinds enkele jaren zeker op grond van een teruggevonden brief van Geldenhower aan zijn jeugdvriend Frans van Cranevelt (1485-1564). In deze brief deelt Geldenhower mee dat hij zijn *Lucubrationcula* heeft voltooid en dat Cranevelt de versie die hij al van Geldenhower had ontvangen, maar liever in het vuur moet werpen, gezien de grote verschillen ten opzichte van de definitieve tekst.²⁶

Wat kan er in die eerdere versie hebben gestaan? Volgens Alardus beweerde Geldenhower dat Holland geen Batavia mocht worden genoemd. Kijken wij naar de gedrukte versie van de *Lucubrationcula*, dan klopt de mededeling van Alardus niet. Volgens deze tekst valt

²³ Lof voor de *Lucubrationcula* (Antwerpen 1520) bij J. Prinsen J.Lz., *Gerardus Geldenhauer Noviomagus. Bijdrage tot de kennis van zijn leven en werken* ('s-Gravenhage 1898) 56; Ph. de Vrles, 'De Noordnederlandse geschiedschrijving sedert de Renaissance', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Utrecht-Antwerpen 1949-1958) XII, 458-473, aldaar 458 (gerelativeerd door Tilmans, *Aurelius*, 152).

²⁴ Tilmans, *Aurelius*, 126 noot 22, wijst er op dat dit werk slechts in één handschrift is bewaard en geen aanwijsbare invloed had op de Bataafse kwestie. Het is niettemin niet uit te sluiten dat Geldenhower het kende. Omstreeks 1520 had hij zich al in de Friese geschiedenis verdiept: in zijn *Lucubrationcula* fol. A3v verwijst hij naar een geschiedenis van de Friese koning Radboud, terwijl in zijn brief aan Cranevelt van 17 juli 1521 sprake is van 'libellum illum Physicum, quem tibi ante aliquot annos dono dedi': J. Ijsewijn e.a. ed., 'Litterae ad Craneveldium Balduiniana. A preliminary edition', *Humanistica Lovaniensia* 41 (1992) 1-85; 42 (1993) 2-51; 43 (1994) 15-68; 44 (1995) 1-78, Ep. 68 (1994) 40. In

zijn *Germaniae Inferioris historiae*, in: Willibald Pirckheimer, *Germaniae (...) explicatio* (Frankfurt 1532) fol. E4v en E5r verwijst Geldenhower naar oude Friese kronieken en kondigt hij aan zelf een beschrijving van Friesland te zullen samenstellen. Dit laatste werk is ofwel nooit geschreven, ofwel verloren gegaan.

²⁵ J. Prinsen J.Lz., *Collectanea van Gerardus Geldenhauer Noviomagus, gevolgd door den herdruk van eenige zijner werken* (Amsterdam 1901) 170. Het is onwaarschijnlijk dat de verschijning van Geldenhowers *De situ Zelandiae* in 1514 de aanleiding voor de Bataafse kwestie is geweest, zoals wordt geopperd door Allen, *Opus epistolarum*, Ep. 78 Inleiding. In dat werk worden de Bataven niet genoemd, noch wordt de faam van Holland aangetaast.

²⁶ 'Litterae ad Craneveldium' (1992) Ep. 6 (ca. 15 februari 1520) r. 35-37: 'Absolvi Bathavorum insulam et longe aliam faciem habet quam vidisti. Quare oro ut vel supprimas vel igni tradas id quod a me accipisti.'

Batavia samen met de Rijndelta. In het oosten begint Batavia bij de splitsing van de Rijn bij Lobith. De noordgrens wordt gevormd door de Nederrijn, de Kromme Rijn en de Oude Rijn, tot waar deze bij Katwijk in zee stroomt. De zuidgrens wordt gevormd door de Waal en de rivieren waar deze in overvloeit. Zoals Geldenhouwer uitdrukkelijk stelt, bestaat het land van de Bataven derhalve uit de Betuwe (een naam die geacht werd en wordt aan 'Batavia' verwant te zijn) en 'een zeer groot deel van Holland'.²⁷

Het is mogelijk dat de mededeling van Alardus wel juist is en dat Geldenhouwer in 1515 nog beweerde dat Batavia *uitsluitend* de Betuwe was – wat hij dan wel moet hebben gedaan met veronachtzaming van de klassieke geschiedschrijvers, die hadden gezegd dat Batavia zich uitstreckte tot de zee – en dat hij in 1520 op deze mening terugkwam, hetgeen zou verklaren waarom hij aan Cranevelt verzocht de eerdere versie van de *Lucubratiuncula* te vernietigen. Indien het zo is gegaan, mag men aannemen dat het Aurelius is geweest die Geldenhouwer op andere gedachten heeft gebracht. Teruggrijpend op zijn *Defensorium* had Aurelius in zijn *Divisiekroniek* beweerd dat Batavia niets te maken had met de Betuwe en uitsluitend het zuiden van Holland besloeg (met delen van het Utrechtse Nedersticht, dat in de geschiedschrijving echter van oudsher bij Holland werd getrokken). De noordgrens van Batavia werd gevormd door de Kromme en de Oude Rijn, van Wijk bij Duurstede in het oosten (op de grens van Utrecht en Gelre) tot Katwijk in het westen; in zuidoostelijke richting strekte het land zich niet verder uit dan tot Gorcum, op de grens van Holland en Gelre. Wellicht heeft Geldenhouwer zich gedeeltelijk door Aurelius laten overtuigen en in 1520 ook het zuiden van Holland tot Batavia gerekend, binnen de grenzen die door Aurelius waren aangegeven.

Natuurlijk blijft het mogelijk dat Geldenhouwer al in 1515 niet meer beweerde dan dat óók de Betuwe bij Batavia hoorde; dat Alardus Geldenhouters mening in vertekende vorm heeft weergegeven om Aurelius tot verzet te prikkelen; en dat Aurelius vervolgens niet zozeer de naam 'Batavia' voor Holland heeft willen terugvorderen, als wel aan niet-Hollanders het recht heeft willen ontzeggen zich eveneens met de Bataven te vereenzelvigen. Hoe het ook zij, het meningsverschil tussen Aurelius en Geldenhouwer kwam uiteindelijk niet neer op de botsing tussen een uitsluitend Hollandse en een uitsluitend Gelderse identificatie van Batavia (zoals met name I. Schöffers

²⁷ *Lucubratiuncula*, fol. A3v: 'apparet quod Bathavorum insula sit partim ea quae nunc

batua dicitur (...) Partim maxima Holtlandiae pars.'

heeft beweerd²⁸), maar op het conflict tussen een uitsluitend Hollandse identificatie (Aurelius) en een opvatting volgens welke Holland en Gelre de eer deelden (Geldenhower). Aurelius' standpunt was regionaal, dat van Geldenhower interregionaal. Waar Aurelius aan Geldenhower verbood zich Bataaf te noemen en zich overigens vol verachting over de Geldersen uitliet, was Geldenhower bereid ook Aurelius als een Bataaf te zien en prees hij zijn Hollandse tegenstander later zelfs als één van de grote mannen die Batavia had voortgebracht.²⁹

Maar was Geldenhower naar zijn eigen maatstaven wel een nazaat van de Bataven? Volgens de *Lucubratiuncula* was dat welbeschouwd niet het geval. Nijmegen, waar Geldenhower vandaan kwam, ligt immers niet in de Betuwe maar juist ten zuiden daarvan. Geldenhower was zich niettemin al vroeg bewust dat zijn geboortestad in de Romeinse tijd een rol van belang had gespeeld. Reeds in 1504 liet hij zich inlichten over de naam van de stad in de Latijnse literatuur en over een antieke inscriptie op het plaatselijke Valkhof;³⁰ in 1520 vatte hij dit onderzoek weer op.³¹ In 1522 liet hij nog een kaart van Batavia liet vervaardigen volgens de grenzen die hij in de

²⁸ I. Schöffers, 'The Batavian myth during the sixteenth and seventeenth centuries', in: J.S. Bromley en E.H. Kossmann ed., *Britain and the Netherlands V, Some political mythologies* (Den Haag 1975) 78-101, aldaar 81. Dit artikel wordt ontsierd door vele slordigheden en fouten. Het valt te betreuren dat het ongewijzigd is herdrukt in P.A.M. Geurts en A.E.M. Janssen ed., *Geschiedschrijving in Nederland. Studies over de historiografie van de nieuwe tijd* ('s-Gravenhage 1981) II, 85-109. Schöffers verkeerde weergave van de Bataafse kwestie wordt herhaald in L. Lammen, *Drusus in de Betuwe. De komst van de Romeinen naar Nederland* (Baarn 1989) 91; door schrijver dezes in zijn bespreking van Tilmans, *Historiography and Humanism*, in *Moreana* 30.1 14 (1993) 121-124, aldaar 123; en in J.I. Israël, *The Dutch Republic. Its rise, greatness and fall 1477-1806* (Oxford 1995) 58. Wel correct is Schöffers bron, H. Kampinga, *De opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandse historici der XVIe en XVIIe eeuw* ('s-Gravenhage 1917) 59. Dat Geldenhower een uitsluitend Gelderse identificatie van Batavia voorstond wordt ook beweerd door W. Jappe Alberts, *Van heerlijkheid tot landsheerlijkheid* (Assen en Amsterdam 1978) 262-263; H. Bots, 'Het intellectuele leven in Gelderland gedurende de 16de, 17de en 18de eeuw', in: P.J. Melj e.a., *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795* (Zutphen 1975) 385-428, aldaar 424; J.J.

Poelhekke, 'Het naamloze vaderland van Erasmus', *BMGN* 86 (1971) 90-123, aldaar 117. Tilmans, *Aurellus*, 152, stelt terecht dat Geldenhower een 'Groot-Batavia' voor ogen had, van het Gelderse rivierengebied tot de Noordzee, maar denkt dat dit land begon bij Nijmegen, dat volgens Geldenhower de oudste kern zou zijn. In de *Lucubratiuncula* wordt echter alleen van de Betuwe en Holland gesproken en doet Nijmegen niet mee. Bovendien onderscheidt Geldenhower binnen het Bataafse gebied geen oude kern. Dit zou pas met de *Historia Batavica* veranderen.

²⁹ In zijn lijst van beroemde Bataafse schrijvers, toegevoegd aan de tweede uitgave van de *Historia Batavica* (Marburg 1533) fol. F4r: 'Cornelius Aurelius Goudanus, Historicus et nobilis versificator'. 'Versificator' heeft geen pejoratieve klank, zoals wordt verondersteld door Tilmans, 'Cornelius Aurelius (c.1460-1531), praeceptor Erasmi?', in: F. Akkerman en A.J. Vanderjagt ed., *Rodolphus Agricola Phrisius* (Leiden etc. 1988) 200-210, aldaar 205.

³⁰ Zie de aan hem gerichte brief van Petrus Montanus uit 1504, opgenomen in de eerste uitgave van de *Historia Batavica* (Straatsburg 1530) fol. 5v/B1v.

³¹ Zie Geldenhowers in Wijk bij Duurstede geschreven brief van 16 april 1520, gericht aan Cranevelt die toen in Nijmegen verbleef, 'Litterae ad Craneveldium' (1992) Ep. 5 r. 41: 'Inquire, rogo, quid inventum sit sub sacello vetere in arce isthic.'

Lucubratiuncula had genoemd,³² maar in de jaren daarop moet hij overtuigd zijn geraakt van het grote gewicht van Nijmegen en omgeving voor de Bataafse geschiedenis. In zijn geschiedkundige hoofdwerk, de *Historia Batavica* die in 1530 voor het eerst verscheen, verkondigt Geldenhouwer namelijk dat de Bataven zich aanvankelijk niet in de Rijndelta vestigden maar ten zuiden daarvan, in het land tussen de Waal en de Maas. Batenburg (de burcht van Bato, stamvader van de Bataven; Geldenhouwer ontleende dit personage aan de *Divisiiekroniek*) was hun eerste plaats van vestiging.³³ Pas in tweede instantie bezetten de Bataven ook de rechteroever van de Waal en verspreidden zij zich tot de Noordzee toe. Op het Valkhof bouwde Bato een koninklijk paleis, en tijdens de regering van zijn zoon werd Nijmegen tot hoofdstad gekozen van Batavia, dat met name in de Romeinse tijd een roemrijke geschiedenis kende – afgezien van de Bataafse opstand in het jaar 69, toen Nijmegen in de as werd gelegd.

Misschien is het meer een kwestie van geluk dan van wijsheid geweest, maar Geldenhouwer had het bij het rechte eind. Het hedendaagse onderzoek naar de Bataven, dat behalve op antieke schrijvers steunt op archeologische gegevens waarvan Geldenhouwer geen weet kon hebben, bevestigt in grote lijnen Geldenhouwers beeld van de Bataafse vestigingsgeschiedenis. Aangenomen wordt dat de Bataven inderdaad eerst in het Land van Maas en Waal neerstreken, overigens ook de linkeroever van de Maas bezettend; hun oudste woonplaats (gesticht omstreeks 38 v.Chr.) moet ter hoogte van Rossum zijn geweest, nog geen twintig kilometer ten westen van Batenburg en eveneens aan de Maas gelegen. In een later stadium werd de Rijndelta bevolkt, binnen de door Geldenhouwer genoemde grenzen van Batavia, met als zwaartepunt de Betuwe; meer naar het westen woonden de nauw aan de Bataven verwante Caninefaten. Batavodurum of Oppidum Batavorum, opgetrokken rondom het Valkhof, was de hoofdstad van de door de Romeinen ingestelde *civitas Batavorum* (het Bataafse provinciedistrict). Tijdens de Bataafse opstand viel de stad inderdaad aan de vlammen ten prooi.³⁴ Natuurlijk zat Geldenhouwer er ook af en toe naast. Batavodurum was een Romeinse stichting, de Bataven kenden oorspronkelijk geen steden. Bovendien dacht Geldenhouwer, hierin Aurelius navolgend, dat Batavodurum

³² H. de Vocht ed., *Litterae virorum eruditiorum ad Franciscum Craneveldium 1522-1528. Humanistica Lovanlensia 1* (Leuven 1928) Ep. 27 (Geldenhouwer aan Cranevelt, 28 november 1522) r. 10-16.

³³ Tilmans, *Aurelius*, 153, stelt ten onrechte dat 'Batoburgus' in de *Historia Batavica* op Nijmegen slaat.

³⁴ Zie J.E. Bogaers, *Civitas en stad van de Bataven en Caninefaten* (Nijmegen en Utrecht 1960); W.J.H. Willems, *Romans and Batavians. A regional study in the Dutch eastern river area* (Amersfoort 1986), samengevat in 'De Bataven. Archeologisch

onderzoek in het rivierengebied', *Hermeneus* 58 (1986) 281-289; Lammen, *Drusus in de Betuwe*; J.K. Haalebos e.a., *Castra und Canabae. Ausgrabungen auf dem Hunerberg in Nijmegen 1987-1994* (Nijmegen 1995). Na de verwoesting van Batavodurum verrees ten westen van het huidige stadscentrum een nieuwe hoofdstad, die vanaf 104 Ulpia Noviomagus werd genoemd; in de late derde eeuw verging ook deze nederzetting, waarna in de vierde eeuw een nieuw Noviomagus verrees rondom het Valkhof.

de Romeinse naam voor Wijk bij Duurstede was. Ten slotte is Bato vanzelfsprekend geen historische figuur. Toch zijn de overeenkomsten tussen de *Historia Batavica* en het huidige onderzoek naar de Bataven opvallend, en verdient Geldenhouwers werk ernstiger te worden genomen dan dikwijls is gebeurd.³⁵

Had Geldenhouwer met zijn *Historia Batavica* in 1530 de oudste kern en de hoofdstad van het Bataafse rijk reeds in Gelre geplaatst, in zijn nieuwe uitgave van het werk in 1533 ging hij nog verder en voegde hij een lijst toe van alle Bataafse vorsten, van Bato tot aan de Gelderse hertog Karel van Egmond (1467-1538). Hiermee maakte hij duidelijk dat hij zijn eigen Gelre als de voornaamste opvolger van het oude Batavia beschouwde. Niettemin bleef hij het zuiden van Holland tot Batavia rekenen en voegde hij tevens lijsten toe van Bataafse steden en van beroemde Bataafse schrijvers; op de eerste lijst prijken de namen van vele Hollandse steden, terwijl in de tweede lijst onder meer lof wordt toegezwaard aan Erasmus en Aurelius.³⁶

Samenvattend kan worden gesteld dat de Bataafse kwestie zoals die door Geldenhouwer werd aangezwengeld, niet de strijd betrof tussen een Hollandse en een Gelderse identificatie van Batavia. De hamvraag was of Holland alleen dan wel samen met Gelre tot Batavia moest worden gerekend. Aurelius vertegenwoordigde het eerste standpunt, Geldenhouwer het tweede. Zoals zal worden aangetoond, heeft Geldenhouwer deze strijd gewonnen.

De uitkomst van de Bataafse kwestie

Het heeft niet tot in onze tijd geduurd voordat de opvattingen van Gerard Geldenhouwer inzake de Bataafse kwestie enige erkenning kregen. Cornelius Aurelius heeft namelijk met zijn halsstarrige weigering om anderen dan Hollanders in de Bataafse erfenis te laten delen, zelfs bij andere Hollandse humanisten niet veel weerklank gevonden, het betrekkelijke succes van zijn *Divisiekroniek* ten spijt.³⁷ Zoals al is gezegd, vermocht hij met zijn *Defensorium* Reinier Snoy niet te overtuigen dat Batavia niets met de Betuwe had uit te staan. Met het *Elucidarium* poogde hij Snoy alsnog voor zijn opvatting te winnen. Hierin is hij voor een belangrijk deel geslaagd. In zijn *De rebus Batavicus* neemt ook Snoy aan dat Batavia niet verder oost-

³⁵ Zie de geringschattende oordelen van Prinsen, *Geldenhauer*, 103-104, en Bots, 'Het intellectuele leven', 424.

³⁶ Tilmans, *Aurelius*, 153, gesteund door Mout, *Het Bataafse oor*, 88-89, meent uit het noemen van Hollandse steden als 'waarschijnlijk Bataaf' en de lof aan het adres van Hollandse geleerden te kunnen afleiden dat 'Geldenhouwers standpunt ten aanzien van Holland geleidelijk aan wat milder werd'. Deze opvatting is onge-

grond. Geldenhouwer betoonde zich in 1533 juist extra pro-Gelders. Hollandse steden en geleerden roemde hij ook voordien reeds in zijn lofzangen op Batavia. De woorden 'waarschijnlijk Bataafs' komen voor rekening van Tilmans: Geldenhouwer beschouwde de door hem genoemde Hollandse steden zonder enig voorbehoud als Bataafs.

³⁷ Over de receptie van de *Divisiekroniek*: Tilmans, *Aurelius*, 167-186.

waarts reikt dan tot Gorcum en Wijk bij Duurstede en gebruikt hij dezelfde argumenten als Aurelius om te ontkennen dat de Betuwe iets met Batavia te maken heeft.³⁸ Maar daarna stelt hij toch nadrukkelijk dat Batavia niet met Holland samenvalt. Ook delen van Utrecht en Gelre horen erbij. Het lijkt er op dat Snoy hier bewust afstand neemt van het exclusivisme van Aurelius.³⁹

In 1520 heeft zelfs Erasmus de Hollandse identificatie van Batavia in twijfel getrokken, hoogstwaarschijnlijk naar aanleiding van de verschijning van Geldenhouders *Lucubratiuncula*.⁴⁰ In zijn eigen tijd lijkt Aurelius nog het meest te zijn gesteund door Willem Heda, die hij in het kader van de Bataafse kwestie had geraadpleegd.⁴¹ Bij het nageslacht kende Aurelius evenmin veel succes. De Leidse geleerde Petrus Scriverius, die in 1609 een verzamelband uitbracht met geschriften over de Bataafse kwestie, tekende in de kantlijn bij het *Elucidarium* aan dat Aurelius' beweringen over de Betuwe onzinnig waren.⁴² De in Holland woonachtige geleerde Philipp Cluver stelde in 1611 Geldenhouwer zonder meer in het gelijk en betreurde het dat deze zich in zo kort bestek over de Bataafse kwestie had uitgelaten, aldus aan Aurelius de ruimte latend voor een tegenaanval.⁴³ In de late zestiende en de zeventiende eeuw gingen ook in Holland de meeste geleerden er van uit dat de Betuwe mede, zonet in de eerste plaats, tot het land van de Bataven behoorde. Dikwijls werd zelfs het hele

³⁸ Snoy, *Rerum Batavarum libri XIII*, in: F. Sweertius ed., *Rerum Belgicarum Annales* (Frankfurt 1620) 9-10. De Betuwe is slechts buurland van Batavia: 'Longe differens a nostra Batauia, licet huic contigua situ', 10. Zie ook Tilmans, *Aurelius*, 150-151.

³⁹ Snoy, *Rerum Batavarum libri*, 11: 'Non tamen dixerim omnem Hollandiam Batauiam, aut omnem Batauiam Hollandiam esse. Quandoquidem si quid Traiectinae Diocaesis, nec minus forsam Gelrlae, ad eam pertinet, quod a Mosa propter Goricomium protrahitur vsque ad Dorestadium, vbi Rhenus primum a tergo Batauiam alluit, in singulis Hollandia non est.' Een gedeeltelijke overlapping van Batavia en de Betuwe is dus niet uitgesloten.

⁴⁰ Zie *Opus epistolarum*, Ep. 1147 r. 43-44: 'An Batavus sim, mihi nondum satis constat. Hollandum esse me negare non possum.' De brief is geschreven op 1 oktober 1520, luttele dagen na de verschijning van de *Lucubratiuncula* op 19 september. Waarschijnlijk is de geadresseerde, Petrus Manius, een niet-bestaande figuur en is Erasmus' brief een uiting naar aanleiding van Geldenhouders geschrift. Zie J. Huizinga, 'Erasmus über Vaterland und Nationen', *Verzamelde werken* (Haarlem 1948-1953) VI, 252-267, aldaar 260. Wesseling, 'Are the Dutch Uncivilized?', gelooft dat de twij-

fel van Erasmus aan zijn Bataafse identiteit samenhangt met zijn behoefte zich van Duitsland te distantiëren - de Bataven waren immers een Germaanse stam. Niettemin had Erasmus zich rustig Bataaf kunnen blijven noemen en toch kunnen beweren, zoals hij in zijn brief deed, dat Holland/Batavia eerder tot Gallië dan tot Germanië moest worden gerekend. Zijn argument hiervoor ontleende hij immers aan de ligging van Holland; de ethnische oorsprong van de bewoners was daarbij niet van belang.

⁴¹ Zie Heda, *Historia episcoporum Ultrajectensium* (Utrecht 1612) 239: 'Hollandiam apud nos esse eandem Provinciam, quam Latini & Graeci Bataviam vocant, hoc est quae inter Rhenum & Mosam ubi Vahalim recepit usque ad Oceanum interjacens protenditur.' Het werk van Heda werd in 1521 voltooid. Zie ook Tilmans, *Aurelius*, 141-142.

⁴² Scriverius, *Batavia illustrata*, 111: 'Betua appellatio unde fluxerit. Sed nugatur Auctor quisquis est.' Tilmans, *Aurelius*, 136, citeert deze passage niet helemaal correct.

⁴³ Ph. Cluver, *De tribus Rheni alveis et ostiis*, in: Scriverius, *Germaniae Inferioris antiquitates*, 20; ook geciteerd in Prinsen, *Geldenhauer*, 58.

gebied ten westen van de IJssel nog tot Batavia gerekend, op grond van de veronderstelling dat de IJssel één van de Rijnarmen was die het Bataafse gebied hadden begrensd. Sommige schrijvers, met name Noordhollanders of Zeeuwen, gaven bovendien juist zo'n uitbreiding aan Batavia dat dit land ook hun eigen plaats van herkomst bestreek.⁴⁴ Onvoorwaardelijke steun heeft Aurelius slechts gekregen van de eerste uitgever van het *Defensorium* en het *Elucidarium*, Bonaventura Vulcanius. Deze stelde valselijk dat Geldenhouwer had gepoogd de Bataafse roem ten koste van de Hollanders voor de Betuwe op te eisen,⁴⁵ waarna Aurelius manmoedig de waarheid had hersteld – hoewel Vulcanius als bijlage bij zijn uitgave het begin van Geldenhouwers *Historia Batavica* opnam, waaruit toch duidelijk blijkt dat deze ook het zuiden van Holland tot Batavia rekende.

Het duidelijkst valt het succes van Geldenhouwer af te meten aan *Die Cronijcke van Hollant Zeelant ende Vrieslant van alle gheschiedenissen int corte*, een werk dat ten tijde van de Republiek als schoolboek voor de vaderlandse geschiedenis in gebruik was en waarvan tussen 1538 en 1802 tenminste zeventig drukken verschenen.⁴⁶ De *Cronijcke int corte* is voor verreweg het grootste gedeelte een samenvatting van Aurelius' *Divisiiekroniek*... behalve waar het over de Bataven gaat. Weliswaar begint de *Cronijcke int corte* met twee aan Aurelius ontleende paragrafen ten betoge dat Holland eertijds Batavia werd genoemd,⁴⁷ maar vervolgens stapt het werk over op Geldenhouwers *Historia Batavica*, waarvan het belangrijke eerste gedeelte in letterlijke vertaling wordt weergegeven – met inbegrip van Geldenhouwers uitspraken over de vestigingsgeschiedenis van de Bataven en de grenzen van hun gebied. Wanneer de geschiedenis van de Bataven in de keizertijd wordt behandeld, maakt de kroniek ook weer gebruik van Aurelius, al blijft de *Historia Batavica* bepalend voor het stramien van het verhaal. Pas wanneer de kroniek aan de Frankische geschiedenis toekomt en de Bataven uit het zicht verdwijnen, wordt de *Divisiiekroniek* weer gevolgd.⁴⁸

Tilmans heeft de anonieme samensteller van de *Cronijcke int corte* beschuldigd van 'Gelders chauvinisme' op grond van diens gebruik van de *Historia Batavica*.⁴⁹ Deze beschuldiging is misplaatst. Geldenhouwers correct gebleken standpunt in de Bataafse kwestie was immers interregionaal: Gelre èn Holland mochten zich van hem als

⁴⁴ Zie het nog altijd waardevolle overzicht van Kampinga, *De opvattingen*, 56-86.

⁴⁵ Vulcanius, *Batavia*, fol *3v: 'extitit patrum nostrorum memoria Sicamber quidam qui omnem hanc Batauicae fortitudinis laudem (nimio gentis suae studio praepeditus) in Betuanos suos quoad poterit derivavit'; fol * 7v: 'Privarat sed eos [Batavos] aeterna hac laude Sicamber, / Vicinis faciens e Betulis Batauos.'

⁴⁶ Zie de bespreking bij Tilmans, *Aurelius*, 179-180.

⁴⁷ Gebruikt is de druk van Willem Vorsterman (Antwerpen s.a. [1543]) fol. 2r-v; vgl. Aurelius, *Divisiiekroniek* I.10-11.

⁴⁸ *Cronijcke int corte*, fol. 2v-11v; vgl. Geldenhouwer, *Historia Batavica* (Straatsburg 1530) fol. 2v/A2v-5r/B1r. Lammen, *Drusus in de Betuwe*, 97, stelt ten onrechte dat Aurelius' visie op de Bataven dankzij de *Cronijcke int corte* werd verbreid. Tilmans, *Aurelius*, 155, wekt inderdaad deze suggestie maar herstelt zich op blz. 180.

⁴⁹ Tilmans, *Aurelius*, 180.

opvolgers van Batavia beschouwen. Juist het standpunt van Aurelius was chauvinistisch. Daar komt bij dat de samensteller van de *Cronijcke int corte* een Hollander moet zijn geweest (wat ook wel voor de hand ligt, daar zijn werk de geschiedenis van Holland verhaalt) die er wel degelijk op was gebrand de Bataafse geschiedenis zo veel mogelijk op Holland te betrekken. Dat blijkt aan het begin van zijn verhaal, waar hij met behulp van de *Divisiekroniek* stelt dat Holland vroeger Batavia heette, en aan het eind van zijn weergave van de *Historia Batavica*, waar hij in afwijking van Geldenhower spreekt van 'Batauiers ofte Hollanderen'. Tekenend is bovendien zijn weergave van Geldenhouwers opmerkingen over de uitbreiding van het Bataafse gebied van het Land van Maas en Waal naar de Rijndelta. Aan Geldenhouwers tekst voegt hij op eigen gezag enkele woorden toe (hieronder schuin gezet):

'Ende also dat oeuër vanden Rijn ende alle dat lant dat tusschen die mase ende waele leggende was / nyet groot ghenoech en was / om alsulcken groote menichte volck te besluyten ende hem daer te ghenere bestonden si oeck dat eylant dat tusschen den Rijn ende dye waele ghelegghen was totter Zee toe te bewoenen ende te bouwen ende noemden dat Batauien *dat nu Hollant hiet wanttet onder hol ende sonder grond was.*⁵⁰

Geen 'Gelders chauvinisme' dus, maar integendeel een poging om de Bataven in de eerste plaats als Hollanders voor te stellen. In de eerste plaats, maar niet uitsluitend, zoals Aurelius had gedaan. Dat de *Cronijcke int corte*, haar Hollandse sympathieën ten spijt, op het onderdeel van de Bataafse geschiedenis is afgeweken van de *Divisiekroniek* en de voorkeur heeft gegeven aan de *Historia Batavica*, moet worden verklaard door aan te nemen dat ook voor de samensteller van de *Cronijcke int corte* het Hollands chauvinisme van Aurelius te ver ging en Geldenhouwers opvattingen veel redelijker klonken. Daardoor is het niet Aurelius' maar Geldenhouwers weergave van het Bataafse verleden geworden die bijna driehonderd jaar lang aan de Hollandse schoolkinderen is bijgebracht.

Wat Geldenhower niet heeft kunnen voorkomen is dat vele schrijvers, evenals de samensteller van de *Cronijcke int corte*, de Bataven bovenal als voorouders van de Hollanders zagen en pas in de tweede plaats als voorouders van de bewoners van andere Nederlandse gewesten. In het geleerde spraakgebruik werd 'Bataaf' synoniem met 'Hollander', terwijl de Geldersen als 'Sicambriërs' werden aangeduid (een benaming waarmee Geldenhower zelf in zijn *Lucubrationcula* accoord was gegaan⁵¹). Het zou verkeerd zijn hierin een overwinning van Aurelius te zien. Ook zonder Aurelius zouden de Hollanders, in navolging van Erasmus, met de Bataven zijn vereenzelvigd. Het eigen van Aurelius' standpunt was slechts dat hij niet-Hollanders uit-

⁵⁰ *Cronijcke int corte*, fol. 3v; vgl. Geldenhower, *Historia Batavica* (Straatsburg 1530) fol. 2v/A2v.

⁵¹ *Lucubrationcula*, fol. A4r. In de *Divisiekroniek* werden de Geldersen al 'Sicambriërs' genoemd.

drukkelijk *niet* tot de Bataven rekende. Juist die opvatting is met succes door Geldenhower bestreden: het besef dat de Bataven niet alleen Hollanders waren, heeft hij aan zijn tijdgenoten en aan de na hem gekomen generaties kunnen bijbrengen. In wat waarschijnlijk de bekendste literaire tekst over het Bataafse verleden is, het treurspel *Baeto* van P. C. Hooft uit 1626, wordt de toedracht verhaald van de stichting van Batavia ('Een leêghgelate pleck ... /Die Maas, Ryn en Oçeaan/Omheinen'⁵²). Over het volk dat zich daar vestigt, wordt voorspeld:

'Baetauwers eerst zal zyn hunn' naam:
Hóllanders nae, met hunn' gebuuren.'⁵³

Ook voor de drost van Muiden staan de Hollanders voorop wanneer van de Bataven wordt gesproken. Maar dat hij óók aan de burenen van de Hollanders denkt, is te danken aan Geldenhower, aan wiens *Historia Batavica* Hooft de nodige gegevens voor zijn treurspel ontleende.⁵⁴ Dat Geldenhower in een tijd van opkomend gewestelijk chauvinisme blijvende erkenning heeft afgedwongen van zijn inter-regionale standpunt in de Bataafse kwestie, is een aanmerkelijke prestatie. Vooral door zijn toedoen is het Bataafse verleden geen louter Hollandse, maar een algemeen Nederlandse aangelegenheid geworden. Dat alle Nederlanders zich als 'Bataven' zijn gaan aanduiden, dat heel Nederland zelfs enige tijd 'Bataafse Republiek' is gaan heten, was zonder Geldenhower vermoedelijk niet gebeurd.

De mening dat Aurelius' standpunt in de Bataafse kwestie zegevierde vanwege het numerieke en politieke overwicht van de Hollanders,⁵⁵ is derhalve onhoudbaar. Aurelius heeft met zijn te elfder ure tot stand gekomen reactie op Geldenhower nauwelijks bijval geogst, in zijn eigen tijd noch daarna. Geldenhower heeft de Bataafse kwestie niet alleen aangezwengeld, maar ook naar zijn hand gezet. Zijn historische geschriften zijn voor de ontwikkeling van de Bataafse mythe van het grootste belang en verdienen meer aandacht dan ze in onze tijd hebben gekregen.⁵⁶

⁵² P.C. Hooft, *Baeto*, ed. F. Veenstra ('s-Gravenhage 1980⁴) r. 1424-1426.

⁵³ Ibidem, r. 1431-1432.

⁵⁴ Zoals het verhaal van de ruzie tussen Bato en zijn boze stiefmoeder, die de aanleiding was voor de Bataafse afscheiding van de Chatten, zie *Historia Batavica* (Straatsburg 1530) fol. 2v/A2v; en het personage Rycheldin, Bato's gemalin, voor het eerst genoemd in *Historia Batavica* (Marburg 1533) fol. F3v. De mening van Lammen, *Drusus in de Betuwe*, 97, dat Hooft Aurelius navolgde, is onjuist en

berust waarschijnlijk op een slordige lezing van Tilmans, *Aurelius*, 139.

⁵⁵ Schöffer, 'The Batavian myth', 81, nagevolgd door Lammen, *Drusus in de Betuwe*, 96.

⁵⁶ Van de *Lucubratiuncula*, de *Historia Batavica*, de *Germaniae Inferioris historiae* en de posthuum verschenen *Germanicarum historiarum illustratio* (Marburg 1542) bereiden Saskia Stegeman en ik een kritische editie met Nederlandse vertaling voor.

Slot

Dat Cornelius Aurelius de geestelijke vader is van de Bataafse *mythe*, kan niet worden ontkend. Hij heeft in zijn *Divisiiekroniek* als eerste een samenhangende voorstelling gegeven van de Bataafse geschiedenis en hieraan mythische afmetingen gegeven. Dit neemt niet weg dat zijn optreden in de Bataafse *kwestie* uitermate pover was. Sedert de verschijning van Erasmus' *Adagia* in 1508 was de Hollandse identificatie van Batavia gebruikelijk, totdat Gerard Geldenhouwer in 1515 protest aantekende. Aurelius wist toen nog van niets. Door Alardus van Amsterdam tot verweer gemaand, begon het hem eerst te dagen. Haastig schreef hij zijn *Defensorium* en voegde hij enkele hoofdstukken over de Bataven toe aan zijn reeds goeddeels voltooide *Divisiiekroniek*. Het *Defensorium* werd door Reinier Snoy te licht bevonden en kwam daarom niet uit in druk, de *Divisiiekroniek* verscheen anoniem en, wat het oudste Hollandse verleden betreft, in een verknipte vorm. Het lukte Aurelius om zich met zijn *Elucidarium*, waarin hij zich als de bedenker van de Hollandse identificatie van Batavia voordeed, enigszins te herstellen in de ogen van Snoy. De meesten van Aurelius' tijdgenoten, met inbegrip van Erasmus, hielden evenwel over naar de zijde van Geldenhouwer. Deze kreeg het gedaan dat óók de Betuwe en omstreken als deel van Batavia werden beschouwd. Ten tijde van de Republiek was de gedachte dat naast Holland ook andere gewesten tot Batavia moesten worden gerekend, algemeen aanvaard. Niettemin werd Holland, als voornaamste gewest in de Republiek, ook als belangrijkste drager van de Bataafse erfenis gezien. Pas in deze eeuw is vast komen te staan dat het Land van Maas en Waal de oudste woonplaats van de Bataven was, dat dezen zich overigens vooral in het Gelderse rivierengebied hebben opgehouden en dat Nijmegen hun hoofdstad was - precies zoals Geldenhouwer in zijn *Historia Batavica* had aangegeven.

Dat Geldenhouwer met zijn *Historia Batavica* op de bevindingen van hedendaagse archeologen en historici vooruitliep, mag misschien al een reden zijn voor een herwaardering van zijn werk. Nog meer valt hij te waarderen om het feit dat hij van het Bataafse verleden met succes een zaak heeft kunnen maken van Hollanders en Geldersen tezamen in een tijd waarin de tegenstellingen tussen de Nederlandse gewesten extra werden aangescherpt. Met behulp van zijn kritische vermogens en een scheut fantasie is Geldenhouwer in staat geweest aan het oudste verleden van onze streken overtuigend gestalte te geven zonder in een eng regionalisme te vervallen, en zo bij te dragen aan de vorming van een Nederlandse identiteit.

Dr. I.P. Bejczy (1965) is als N.W.O.-post-doc verbonden aan de vakgroep geschiedenis van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Zijn onderzoek betreft de visie van Erasmus op de geschiedenis. Hij publiceerde Pape Jansland en Utopia (1994) en de utopische novelle Claustalië (1995).